

Однак думка про широкі зв'язки Русі, стверджує згадуваний автор, тут повинна була отримати інший конкретний вираз, так як відправною точкою була не Русь, а береги Понта. “Так, ймовірно і народився той варіант опису шляху по Дніпру, де автор веде читача знизу вгору, з півдня на північ, від Понта до Варязького моря і потім вже приводить його в Рим. Опис шляху “із Грек” був конче необхідним автору легенди про апостола-просвітителя Русі з тим, аби показати своїм читачам, що можна потрапити з Синопа в Рим із заїздом в Руські землі” [Рыбаков Б. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – М., 1982. – С.127].

Бачимо, що навіть географічний фактор “підпорядкований” завданню возвеличення Русі. Літописець особливо підкреслює, що апостол Андрій подорожував не заради знателюбства, а “за приреченням божим прийшов і став під горами на березі.

А на другий день, уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: “Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне бог”. І, поклонившись богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ, і рушив по Дніпру вгору [Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Махновця; Відп. ред. О. Мишанич. – К., 1989. – С. 3].

Отже, земля полян, як територія і народ, мають Божу благодать, як і руська державність (“город великий”). А це і є найважливішим моментом, можна сказати, осердям громадянської релігії, що давало змогу руській спільноті почувати себе захищеною, перебувати у соціальній безпеці, відчувати свою вкоріненість у бутті.

Здійснений під таким кутом зору аналіз “Повісті минулих літ” дає підстави висновувати таке. Твір Нестора є пам'яткою, яка засвідчує становлення у Київській Русі початків української громадянської релігії. Підтвердження цьому ми знаходимо в обґрунтуванні погляду, що поляни живуть по божому, дотримуються закону Христа, є дружелюбними, мудрими і тямущими, що слов'яни вміють урядувати і захищати свої здобутки, а земля руська і державність руська перебувають під опікою бога, а тому Русь і постала як “свята Русь”.

Новим кроком у дослідженні української громадянської релігії мають стати наступні етапи її розвитку. Але це вже тема окремої наукової розвідки.

П. ЯМЧУК ■

ХРИСТИЯНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ЕЛІТИ ПЕТРА МОГИЛИ І СУЧАСНІ ПРОЦЕСИ РЕЛІГІЙНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Українське сьогодення ставить перед гуманітарною наукою низку важливих завдань, вирішення яких видається не лише невідкладним, нагальним, якщо брати до уваги адекватну реалізацію духовно-інтелектуального призначення особистості й суспільства в мінливому глобалізаційному світі, а й виступає важливим чинником пошуку адекватних моделей особистісного й громадського розвитку, скерованих на близьку та далеку перспективу. Українцям, на наш погляд, у цьому відношенні пощастило багато більше за інші народи, які в минулому вже мали змогу не лише презентувати, а й буттєво реалізувати власні ідейні системи, світоглядні парадигми тощо. Реалізація скарбів нашої минувшини ще попереду. Актуалізація цих скарбів – проблема не лише встановлення відповідної самоідентифікації національного начала (найчастіше – саме через релігійні процеси), а й виявлення того яким саме воно буде, яку роль відіграватиме Україна в світовому суспільному процесі, в становленні нових базисних концепцій руху світової цивілізації.

В релігійно-філософському універсумі вітчизняного середньовічно-бароково-го мислення та духовно-інтелектуального діаріушу особливе місце, не побоїмось

■ Ямчук П. – канд. філос. наук, доцент Одеського національного університету ім. Мечни

цього визначення – місце трансцендентного за своїм характером світоглядного орієнтиру – займає феномен Петра Могили. Його системне та об'єктивне наукове вивчення почалось відносно недавно, в Другій половині ХХ ст. Саме тоді з'явилося ґрунтовне дослідження Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України (колективна монографія “Феномен Петра Могили”), були оприлюднені праці В.Нічик (“Петро Могила в духовній історії України”) та А.Жуковського (“Петро Могила і питання єдності церков”). Ґрунтовно досліджено й період, що передує безпосередній з'яві феномену Петра Могили. Маємо на увазі монографію В.Шевченка “Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду” та ряд інших концептуальних досліджень. У вказаних дослідженнях виявляються різноаспектні сфери мислення Петра Могили та його предтеч і сучасників. [Шевченко В. Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду. – К., 2001. – С.232]

Д духовно-релігійному мисленні Петра Могили, особливої уваги заслуговує специфічний жанр виявлення в образному контексті християнського мислення. або, як його називає М. Грушевський, “ліричний відклик до останків української і білоруської аристократії – “благородія Російського православного рода оставшія отрасли” [Грушевський М. Історія української літератури. – К., 1995. – С. 610]. Цей “відклик” заслуговує на те, щоб розглянути й зацитувати його. “Въспомните убо себѣ, о преславный благочестивый роде російській, колико множество князей и благородных домов имѣ Малая Россія и како донелиже в правовѣрїи греческом, не преступающе предѣлы, ихъ же богоносный положиша отцы наши, пребыша – възвеличени, славни и умножени быша; благословяше бо их десница Вышняго, ей же покоряхуся. Стдаже от православїа отступиша, абїе вскорѣ с шумом погибоша, и память их ищезе, богатства же, грады, села и множество подданных, в них же не надѣяхуся,... в правовѣрїи крѣпитесь, ниже прельщайтесь почестными вѣка сего, як сѣнь мимоходящими... Не мозѣм временных ради вѣчных честїи погубляти. Не ревнуим лукавым, ни завидим творящим законопреступленїе... Нѣ мужайтесь и да крѣпится сердце ваше, и потрѣпите Господа, и той изведет як свѣт правду вашу, и судьбу вашу... повинуйтесь Господеви и умолите, сѣмя ваше в благословенїи будет, будѣте вѣрни до смерти, и даст вам вѣнец живота, здѣ же на земли благословит вас, и як звѣзды небесныя умножит, и як песок вѣскрайній моря сѣмя ваше распространит” [Там само, С. 611].

Гарячий заклик священика слїдувати духовно-релігійному ідеалові, звернений до пастви, за яку він відповідає перед Богом, є лейтмотивом “ліричного відклику”. Петро Могила виступає не як просто пастир, а, перш за все, як оборонець духовно-консервативного ідеалу. Підкреслюючи щоразу потребу орієнтації на одвічність, він поряд з цією ідеєю, обстоює й ідею експансії одвічної православної духовності на найширші верстви питомо української аристократії, особливо тієї, яка з тих чи інших причин перейшла до інших вірувань. Це дарує їм Боже благословення – єдину найвищу нагороду людському родові. “Стда же от православїа отступиша, абїе вскорѣ с шумом погибоша, и память их ищезе, богатства же, гради и села и множество подданных”. В цьому філософсько-релігійному концепті міститься не лише попередження про апокаліптичний фінал долі відступника, а й не менш важливе застереження аристократії про те, що своїм відступництвом вона губить не лише себе і своє місце в історії, а й тих людей, які за соціальним правом залежні від неї. Лицарська відповідальність не тільки за себе, а й за залежних від тебе є характерною ознакою світобачення Могили від виховання, але тут вона отримує втілення у дещо незвичному аспекті, адже виявляється у духовній сфері. Це ще раз підтверджує висловлену нами теорію про релігійне розуміння бароковою людиною ролі й функцій ченця саме як духовного лицаря, оборонця рідного краю від інокультурних навал.

Консервативна орієнтація на православно одвічність (“греческия” тут, певне, означає ранньовізантійське християнство) та на жертвне подвижництво в ім'я віри “отцов наших” підкріплюється у міркуванні Могили застереженнями: “Не

зрите маловременную мира сего и скоро погибающую славу”. Це слугує прямим застереженням у консервативному дусі від спокус славою, а також виявляє тимчасовість світу і його зваб у духовному дискурсі. Слава світу завжди минуща, віра у Бога і її зрине втілення у православ’ї – вічні. Цей концепт прочитується нами і як аскетична позиція, згідно з якою уникання світської слави породжує свободу духовного зросту, бо унезалежнює людину від світу. Автор розгортає смислову картину, акцентуючи увагу на контрасті між світською славою та закликком “в правочерії крґпитесь”. Це увиразнює наголос на переслідуваності правочер’я не лише у сучасний йому історичний момент, а й ширше – у філософському розумінні даної антитези. Повторюючи вже стосовно почестей світу термін “мимоходящии”, автор посилює звучання міркування про тимчасовість навіть, на перший погляд, нескінченного світського випробування. Аристократія повинна пам’ятати про своє духовне покликання і не зважати на знаки уваги з боку світу. Це споріднюватиме її з чернецтвом, з аскетами. Теза “не можемо тимчасового заради вічної честь губити” концентрує в собі таке ставлення і виправдовування місця і ролі аристократа у світі.

Боголюбність аристократії є для Петра Могили надзвичайно суттєвою й бажаною стороною її життя. Аристократ, який не має гордині, покірний Господові і є для автора даного міркування єдино справжнім аристократом. Не його військові перемоги, не стародавність роду або велика маєтність, а лише боголюбність стає критерієм визначення істинного аристократизму. Правочерний аристократ мусить чекати настання виведення на світ “правди” і “судьби” його. Саме це виведення “правди” і “судьби” матиме для родоводу аристократії (а, певне, і не лише її) визначальне значення, адже тоді рід Господь “як зорі небесні примножить”... і “як пісок... поширить” У цій духовно-релігійній картині виразно відчувається біблійна образність, орієнтація на старозаповітні джерела. Одначе, цей концепт прочитується не лише як пряма вказівка на Святе Письмо, але й як нелінійна паралель між гнаним за православну віру українським народом і народом єврейським, до якого відносяться вищезитовані біблійні слова. Паралель розгортається у семіосфері мотиву вірності народу Богові й вірі, у семіосфері богообраності народу, що терпить гоніння. Могила наголошує, що лише пройшовши ці випробування й не відступивши від консервативно збережених духовних основ православ’я, українці можуть зайняти гідне місце у вічному духовному просторі християнських народів. Лише тоді, як колись богообраному єврейському народові, “і примножить Господь сем’я ваше і як пісок поширить його серед світу”.

Цей концепт ми вважаємо прикметним виявом духовно-консервативних пророцтв митця-мислителя, однією із найяскравіше явлених констант його духовності та світобачення. “Записна книжка” Петра Могили, відтак, повинна розглядатись не просто як збірка оповідань про явлені Дива, але як своєрідний духовний кодекс, як чітко сформульована першооснова духовної діяльності та буття особистості.

Торкнемось коротко ще питання про долю аналізованої книжки, адже вона видається вельми символічним відбиттям всього духовно-релігійного спадку українського Середньовіччя і Бароко. Першим, хто виявив справжнє поцінування збірки був, як відомо, М. Грушевський, хоча й основну увагу звернено ним було на суто літературний бік цієї низки оповідань. Духовну концепцію Петра Могили він лишив поза увагою через розбіжність його й Могилиного світоглядів. Прикметним є й інше. Говорячи про записки, академік наводить таку промовисту обставину: “Терновський, друкуючи невеликі виписки з них... вважав потрібним звинятися перед читачами за такої невисокої марки літературу. Пояснюючи занедбання записок Могили – той факт, що вони хоч... часто перечитувались на протязі трьох століть (про це свідчать дуже заязлені і обтріпані сторінки рукопису), так і не знайшли собі видавця, він пояснив це тим, що ці писання здавались їх читачам нижчими, від репутації великого митрополита: “Мабуть, і ті немогі, що перегортали їх, з незадоволенням відходили від них. Від записок Могили чекали чогось більшого... вони здавались занадто простими, наївними, забобонними... не такими,

які б годилося писати Могилі – і може, навіть вони понижували його історичну вагу” [Там само, С. 611 – 612].

І М. Грушевський, і Тарновський судять записну книжку вже з позицій межі XIX – XX століть; але якою б важливою не видавалась розмова про літературні вартості й специфіку поезики даних оповідань, нам слід пам’ятати про інше. А саме про те, що і для самого автора і для його читачів упродовж трьох століть головним змістом написаного лишався духовно-релігійний сенс творів. А цей зміст був настільки не суголосним до епох революцій та кривавих переворотів, “галантному віку” і “золотому царюванню Єкатерини”, що з багатьох, гортаючих записки, так і не знайшлося жодного, хто насмівся б їх видати. Просвітництво диктувало свої жорстко обумовлені смаки і свої закони, ховаючи за “галантними манерами” і “политичними улыбками” розгроми православних основ суспільності, руйнування людських прав селянства, масові тортури і страти гайдамаків, нищення Січі та інші, зовсім не галантні речі. У XVIII ст. вишуканій “Вольтеровой корреспондентке” – погромниці Запорозької Січі – нечуваним вольтерьянством здались би спокійні і розважливі розповіді Могили про одвічність Українського Православ’я, про спадкоємність Києво-Печерської Лаври нашому багато постраждалому за віру народові, зрештою, про сакральність для світового православ’я не Петрова, а Києва-Града.

У XIX ст. ситуація змінилась вже і в самому суспільстві. Певне, онукам багатьох з тих, хто у XVIII ст. таємно гортав Могилині розповіді про українські православні Дива, ці розповіді стали вже б нецікавими. Помисли онуків вже блукали біля інших, здебільшого не духовних, а матеріальних сфер, часто – й в інших культурах. Оповіді Могили про Дива лишилися ненадрукованими не через нижчість їх від рівня репутації Могили, а через те, що являли світові іншого Могилу. Могилу не стільки діяча, скільки палкого митця-мислителя, що своєю творчістю робив для захисту Українського Православ’я не менше, ніж Могила – митрополит, Могила-просвітитель та фундатор славнозвісного Колегіуму. Та в тому й інтрига історії, що саме цей інший Могила був не затребуваний ні у XVIII, ні в XIX ст., адже своєю іншістю переводив власну величезну духовно-історичну вагу в невідгідну для чужої йому світської влади й просвітницької атеїзації площину.

Наведемо й таку оцінку М. Грушевським духовно-релігійної ролі митрополита: “...невважаючи на своє старовірство, темну реакційну середньовічність (характеристичну взагалі для “реформованої” Могилою церковності) згадані тут писання не тільки вияв духу часу, але й... мають повне право на місце в історії відродження київського літературного осередку, в історії української літератури, і особливо це треба сказати про його записки з поля творимої православної легенди. Вони не були дооцінені в своїм часі, недооцінювалися новішими дослідниками нашої літератури, а мають повне право на нашу увагу як цікавий літературний документ доби” [Там само. – С. 612]. Це міркування прикметне не тільки як сталий концепт постпросвітницького оцінювання Петра Могили з усіма характерними ознаками такого типу мислення (“темна реакційна середньовічність” та ін.), а й, водночас, виступає яскравим свідченням незнищеності того “духу часу”, який, попри всі вищеокреслені перешкоди, знов актуалізувався спочатку у галузі поезики, а зараз – і, як світоглядна домінанта, в іншій точці бахтінського “великого часу”.

Адекватуючи історичну постать або факт (тим більше – цілий духовно-релігійний дискурс минулих епох) у сучасність, вписуючи його в малюнок сьогодення та проектуючи його в майбутнє, слід пам’ятати про одне застереження С. Аверинцева: “Немає й, напевне, не буде наперед підготованої методики для відрізнення вгадуваного потенціального буття виявлених пізніше смислів, ... від найтривіальнішої модернізації” [Аверинцев С. Византия и Русь: два типа духовности. Стаття первая.// Новый мир. – №4. – 1988. – С. 212]. Означене вченим “потенціальне буття” майбутніх смислів історичного факту або феномену особистості, яка розглядається як такий факт, може уникнути “найтривіальнішої модернізації” в сьогоденні ймовірніше всього за допомогою справді сучасного науково-етичного розкодування явища, убезпечення його від щонайменшого припасовування до скоро-

минутих потреб. Особливо, до будь-якого з типів соціально-ідеологічної міфотворчості. Лише тоді, коли інший погляд на особистість чи явище буде не одноментно-осучасненим (“модернізованим”), переселення й адекватія явища в іншу ділянку “великого часу” буде плідним й перспективним, а модернізаційному спрощенню завадить щоразу по-новому прочитувана багатооб’ємність й багатовимірність світоглядного дискурсу факту чи особистості минулих часів.

Полівимірність феномену П. Могили та його впливу на український світопростір, визначення генези й джерел його духовно-релігійного пошуку, форм та втілень, які цей пошук отримував в дискурсі особистості П. Могили із плином часу, є принциповою. Актуальним є й єднання в цій унікальній особистості духовного діяча, лицаря-аристократа, митця-мислителя та першого справжнього українського просвітителя, що з’явився ще задовго до Дідро, Гельвеція і Руссо. Певною мірою постать митрополита Петра Могили – це реально-буттєве втілення омріяного українськими митцями образу ідеального аристократа, що з’єднав у собі всі прикметні ознаки справжньої шляхетності. До вищеперелічених рис слід додати відзначені прикметні риси провісницького візіонерства та учительства як можливого способу втілення духовної сутності феноменальної особистості в майбутньому.

Відтак у випадку П. Могили ми маємо справу не стільки (й не тільки) з теорією консервативної духовності – скільки з її втіленням, не стільки з літературним образом справжнього аристократа – скільки з його матеріалізацією в реальності. Для об’ємності осягнення образу П. Могили наведемо міркування інших вчених. Відомий український гуманітарій О. Оглоблин стверджував: “Доба Могили – то була доба великих досягнень. Грандіозний проект утворення українського патріархату, поєднаний з ідеєю відродження єдиної вселенської християнської Церкви під зверхністю Папи, хай нездійснений, свідчить про те, що українські церковні кола тогочасні мислили світовими масштабами не лише простору, але й часу... Українська Церква всередині XVII сторіччя далеко вже переросла... державно-політичні рамці... Сама діяльність Петра Могили і його київського гуртка прискорила українську кризу і вказала шлях до її розв’язання” [Цит. за: Жуковський А. Петро Могила і питання єдності церков. – К., 1997 – С. 27].

В наведеному міркуванні О. Оглоблина простежується виразна, користуючись терміном С. Аверинцева, “опорно-динамічна лінія”, пов’язана з візантійською ідеєю “Церкви-Царства”. Як зауважує О.Оглоблин, у діях і проектах православно-митрополита, вона “переросла” разом з українською Церквою “державно-політичні рамці”. Церква-Царство як візантійський ідеал була, звісно, ближче православному митрополитові з мілітарно-лицарською біографією, аніж іншим. У праці професора А.Колодного “Петро Могила і сучасні релігійні процеси в Україні”, що є складовою частиною монографії “Феномен Петра Могили” таким чином структуруються: “Уроки митрополита Петра Могили в утвердженні сили і впливу українського православ’я...1)Церква сильна високим рівнем розвитку своєї богословської науки. 2)Церква сильна своєю відкритістю до духовних здобутків людства...3)Церква сильна своїми високоосвіченими кадрами. 4)Церква сильна єдністю своїх складових: кліру й мирян 5)Церква сильна за умови поєднання своїх інтересів із інтересами держави, народу” [Колодний А. Петро Могила і сучасні релігійні процеси в Україні// Феномен Петра Могили. – К., 1996. – С.235].

Крім того, іманентне мислення “масштабами простору і часу”, швидше, було ознакою глибинної відданості П. Могили вселенській традиції у її візантійському розумінні, аніж було означником проростання майбутніх просвітительських інтернаціональних “всесвітностей”. Воно свідчило про усвідомлену митрополитом потребу новітньої з’яви “Києва – Третього Риму”, із верховенством Церкви, але й, так само, з потужним Запорозьким Військом й Державою. Це уможливило реалізацію ним візантійської мрії не десь (в Московському царстві) й колись (коли настане така ера), а тут і тепер. Відродження інституту православних митрополитів, а згодом і Київського Патріархату, були абсолютно логічними кроками у напрямкові до реалізації невтільеної уніатами візантійської ідеї Церкви-Царства у Києві. Згадане ж верховенство Папи слід тут розглядати лише як духовну домі-

нанту, яка породжує ще одну паралель між уніатами й православним митрополитом, потверджуючи цим спадкоємність візантійського ідеалу Церкви-Царства через уніатів знов до православної традиції та єдність шукань в духовно-консервативному просторі епохи. Цілісність духовного й світського в такому ідеалі розглядалась П. Могилою, певне що, під тим кутом зору, який був, скажімо, у Івана Вишенського. Не в останню чергу це зумовлювалось самою природою непересічної особистості митрополита, його вихованням, становленням, освітою.

Підсумовуючи сказане, зауважимо: особистість Петра Могили концентрує не лише означені вище шукання шляху до Горнього Царства, що притаманні бароковій порі, не лише вміщує у межах всесвіту однієї особи духовного діяча-лицаря-вченого-мислителя-митця й найбільшого просвітителя, а й, що для нас є визначальним, єднає ці всі начала в непорушній та органічній спільності. Ця спільність характерна не лише для барокового, а й для надепохального українського світовідчуження. Петро Могила, як постать, це є реальне буттєве втілення консервативної за духом літературної мрії доби українського пізнього Середньовіччя. Тому не дивно, що багато вітчизняних і зарубіжних науковців не сприймали, або ж не до кінця сприймали весь обшир його всесвіту. На заваді цьому ставало не стільки банальне нерозуміння його масштабу скільки, очевидно, неписуваність Могили в будь-які аналітичні схеми, що мали на меті означену С. Аверинцевим “тривіальну модернізацію” постаті цього діяча.

Н. ШУТЕНКО ■

ВІДЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ 1020-РІЧЧЯ ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ

25-27 липня 2008 року в Києві відбулися масштабні святкування 1020-річчя хрещення Київської Русі. За оцінкою міжнародних експертів ці три липневі дні можна назвати історичними не лише для розвитку українського православ'я, але й для світової православної спільноти. До участі у святкуваннях була залучена фактично вся повнота світового православ'я, окрім Кіпрської Церкви. Варто зазначити, що Синод Кіпрської Церкви спочатку дав згоду на участь у київських заходах, але напередодні святкувань відмінив своє ж власне рішення.

Нагадаємо, що ініціатором відзначення цієї дати була Українська Православна Церква в юрисдикції Московського патріархату, яка ще наприкінці 2007 року заявила про наміри відзначити річницю хрещення Київської Русі як на церковному, так і на державному рівнях. Згодом до цієї пропозиції приєдналися Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ-КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) та Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ). В такий спосіб була сформована для Президента України позиція провідних християнських церков щодо відзначення ювілейної дати київського хрещення.

Президент України В.Ющенко своїм Указом від 24 березня 2008 року створив державний організаційний комітет з підготовки та проведення на державному рівні святкувань. До організаційного комітету були делеговані представники УПЦ КП, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, а очолив його колишній Президент України Л.Кравчук.

За інформацією офіційного сайту Президента України можна простежити весь хід підготовки ювілейних святкувань. Неодноразово В.Ющенко заслуховував

■ Шутенко Н. М. – головний спеціаліст відділу реєстрації та статистичного обліку релігійних організацій Держкомнацрелігій